

КАРАКАШ ІЛЛЯ ІВАНОВИЧ

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
професор кафедри аграрного, земельного та екологічного права,
доктор юридичних наук, професор*

КОНСТИТУЦІЙНІ ВИМОГИ ЩОДО ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ ТА ОХОРОНИ ДОВКІЛЛЯ

Конституція України, яка діє на протязі чверті століття, є Основним Законом країни, що має найвищу юридичну силу, а її норми є нормами прямої дії. Конституційні норми виступають в якості юридичної основи формування і функціонування національної правової системи. У ст. 3 Конституції України за весь час конституційного розвитку української державності вперше закріплено положення про визнання людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканості і безпеки найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, яка відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Безумовно, норми Основного Закону є фундаментальними джерелами усіх галузей законодавства і права, у тому числі й екологічного. Їх фундаментальний характер визначає юридичну основу екологічної політики держави, природоохоронної доктрини і розвитку системи загальних і спеціальних норм природокористування. До них відносяться конституційне закріплення народної приналежності природних об'єктів та їх ресурсів, визначення основних засад використання природних ресурсів та охорони довкілля, забезпечення охорони і захисту екологічних прав і законних інтересів людини і громадянина тощо.

Аналіз конституційних вимог природноресурсово-екологічного змісту дозволяє підрозділяти їх на три основні групи норм, а саме: норми, які містять відповідні положення щодо використання природних ресурсів; норми, що безпосередньо присвячені екологічним та еколого-безпечним вимогам; норми, що закріплюють функції та повноваження органів державної влади й місцевого самоврядування в сфері охорони навколишнього природного середовища. Такий розподіл конституційних норм щодо використання природних ресурсів та охорони довкілля дозволяє розглядати їх більш детально і систематизовано.

До першої групи конституційних норм, які містять відповідні положення щодо використання природних ресурсів, відносяться норми ст.ст. 13 та 14 Конституції України, що закріплюють народну приналежність і загальнонаціональне значення використання природних ресурсів. Так, за відповідними положеннями ст. 13 Основного Закону, земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами

права власності Українського народу. Кожний громадянин має право користуватися природними об'єктами права власності народу відповідно до закону.

Важливими є також норми ст. 14 Конституції України, в якій закріплені положення про те, що земля є основним національним багатством і перебуває під особливою охороною держави. Право власності на землю гарантується. Це право набувається і реалізується громадянами, юридичними особами та державою виключно відповідно до закону. Проте у наведеній конституційній нормі не зазначено набуття і реалізація права земельної власності територіальними громадами. Лише у ст. 142 Основного Закону закріплено, що матеріальною і фінансовою основою місцевого самоврядування є природні ресурси, що знаходяться у власності територіальних громад сіл, селищ, міст, районів у містах. Отже, цю норму також можна віднести до зазначеної групи конституційних вимог з природноресурсовим змістом.

Разом з наведеним, згідно із ст. 66 Конституції України, кожен зобов'язаний не заподіювати шкоду природі, а у разі її вчинення – відшкодувати завдані ним збитки. Крім цього, у ч. 7 ст. 41 Основного Закону країни на власників покладаються певні екологічні обтяження, зокрема, використання власності не може погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі. Принципове положення закріплено у ст. 92 Конституції, у якій передбачено, що засади використання природних ресурсів, виключної (морської) економічної зони, континентального шельфу, освоєння космічного простору, організації та експлуатації енергосистем, транспорту і зв'язку визначаються виключно законами України. Наведені конституційні вимоги важливе значення для забезпечення якості навколишнього природного середовища. Особливостями розглянутої групи конституційних норм є те, що вони складають юридичну основу для визначення законних меж здійснення права земельної та іншої природноресурсової власності й закріплення правових обмежень щодо реалізації права природокористування.

До другої групи норми, що безпосередньо присвячені екологічним та еколого-безпечним вимогам, слід віднести положення ст. 16 та ст. 50 Конституції України. Так, за ст. 16 Основного Закону країни, забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, є обов'язком держави. За вимогами ст. 50 Конституції України, кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди.

Безпечне для життя і здоров'я людини довкілля – це такий стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної ситуації та виникнення небезпеки для життєдіяльності населення в окремій місцевості, конкретному регіоні чи в країні у цілому. Критерії безпечного стану навколишнього природного середовища визначаються комплексом взаємопов'язаних між собою соціальних, економічних, екологічних, організаційних, правових,

медичних, технічних і технологічних вимог, зокрема встановленими екологічними стандартами і нормативами, санітарно-гігієнічними нормами, будівельними, транспортними й енергетичними правилами та іншими вимогами щодо існування та охорони безпечного довкілля.

Конституційне закріплення одержали також дві найважливіші складові стосовно реалізації екологічних прав громадянами країни: гарантованість права на одержання і використання екологічної інформації та відшкодування завданих збитків природі, які призвели до погіршення екологічної ситуації. Так, за ч. 2 ст. 50 Конституції України, кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена. Умови та порядок реалізації права на інформацію, включаючи інформацію про стан довкілля, визначаються Законом України «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 року в редакції Закону від 13 січня 2011 року [1].

Стосовно конституційного положення щодо відшкодування завданих збитків природі, які призвели до погіршення екологічної ситуації у ст. 9 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» передбачено, що кожний громадянин України має право на подання до суду позовів до державних органів, підприємств, установ, організацій і громадян про відшкодування шкоди, заподіяної їх здоров'ю та майну внаслідок негативного впливу на навколишнє природне середовище, а також на оскарження у судовому порядку рішень, дій або бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб щодо порушення екологічних прав громадян в порядку, передбаченому законом [2].

Третя група конституційних норм, що закріплюють функції та повноваження органів державної влади різного рівня й органів місцевого самоврядування в сфері охорони довкілля, є досить поширеною і міститься у різних розділах Конституції України. Так, згідно ст. 85 Основного Закону до повноважень Верховної Ради України, зокрема віднесено затвердження загальнодержавних програм охорони довкілля, а у ст. 92 передбачено, що виключно законами України визначаються основи екологічної безпеки.

Відповідно до п. 21 ст. 106 Конституції, Президент України оголошує у разі необхідності окремі місцевості України зонами надзвичайної екологічної ситуації – з наступним затвердженням цих рішень Верховною Радою України. За п. 3 ст. 116 Основного Закону країни, Кабінет Міністрів України забезпечує проведення політики у сферах охорони природи, екологічної безпеки і природокористування. У даний час вона визначена Законом України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» [3], яка реалізується шляхом прийняття окремих урядових нормативно-правових актів.

У ст. 119 Конституції України закріплені повноваження місцевих державних адміністрацій на відповідній території щодо забезпечення виконання державних і регіональних програм охорони довкілля. Такою програмою, наприклад, була і залишається Загальнодержавна цільова

програма розвитку водного господарства та екологічного оздоровлення басейну річки Дніпро [4]. Прикладом місцевої екологічної програми є Регіональна програма збереження та відновлення водних ресурсів у басейні Куяльницького лиману на 2019–2023 рр., що розробка Одеською обласною державною адміністрацією та затверджена рішенням Одеської обласної ради № 146-VIII від 16 квітня 2021 року. Відповідно до ст. 138 Основного Закону країни, Автономній Республіці Крим надані повноваження щодо розроблення, затвердження та реалізації програм з питань раціонального природокористування і охорони довкілля відповідно до загальнодержавних програм.

Звертає на себе увагу те, що ні одна із розглянутих конституційних норм щодо використання природних ресурсів, охорони довкілля та забезпечення екологічної безпеки не зазнала жодних змін і доповнень, що свідчить про їх стале існування і стабільну дію. Проте, наприклад, Закон «Про охорону навколишнього природного середовища», який діє протягом 30-ти років, зазнав понад півсотні змін і доповнень. Отже, розглянуті положення Конституції України складають правову основу для розробки, прийняття та впровадження відповідних норм законодавства і права щодо використання природних багатств, охорони довкілля та забезпечення екологічної безпеки в країні.

Список використаної літератури:

1. Про інформацію: Закон України від 2 жовтня 1992 року в редакції Закону від 13 січня 2011 року. Відомості Верховної Ради України, 1992, № 48, ст. 650; 2011, № 32, ст. 313.
2. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1991 року в редакції Закону від 16 жовтня 2012 року, Відомості Верховної Ради України. 1991, № 41, ст. 546; 2013, № 46, ст. 640.
3. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: затверджені Законом України від 28 лютого 2019 року. Відомості Верховної Ради України, 2019, № 16, ст. 70.
4. Загальнодержавна цільова програм розвитку водного господарства та екологічного оздоровлення басейну річки Дніпро на період до 2021 року: затверджена Законом України від 24 травня 2012 року. Відомості Верховної Ради України, 2013, № 17, ст. 146.

Ключові слова: конституційні вимоги, природні ресурси, природокористування, охорона довкілля, екологічна безпека, захист екологічних прав.

Ключевые слова: конституционные требования, природные ресурсы, природопользование, охрана окружающей среды, экологическая безопасность, защита экологических прав.

Key words: constitutional requirements, natural resources, nature management, environmental protection, environmental safety, protection of environmental rights.